

PRZEGLĄD CZASOPISM

Liturgia Sacra 13 (2007), nr 1, s. 253-274

ECCLESIA ORANS 23 (2006), NR 1–3

Periodica de Scientiis Liturgicis cura Facultatis Sacrae Liturgiae in Pontificio Athenaeo Anselmiano de Urbe

Numer 1 rocznika 23 (2006) czasopisma Papieskiego Instytutu Liturgicznego w Rzymie otwiera nota wydawnicza autorstwa Ephrema Carra, dyrektora przeglądu. Carr pyta o naturę liturgii w perspektywie ciągłych reform liturgicznych, które nie tylko często nie były konsekwentnie realizowane, a wręcz kontrastowały z założeniami ich inspiratorów (reforma trydencka, reforma *Vaticanum II*), ale również prowokowały wzmożone studium historyczne ze strony tych, którzy próbowali dotrzeć do istoty tych reform. Autor zwraca uwagę na oczywisty problem wyboru jakiejś konkretnie liturgii jako modelu przy okazji danej reformy, na okoliczności filozoficzno-społeczne towarzyszące ruchowi umysłów realizujących odnowę, czego przykładem staje się modernistyczny styl liturgii dzisiejszej, gdzie widoczne są nie tylko wpływy oświecenia i przeintelektualizowania, ale także eklektyczny styl i brak jasnego kierunku odnowy, co widoczne jest w dzisiejszych księgach liturgicznych, które nie tyle powracają do zalecanego przez Sobór charakteru starorzymskiego, co usiłują nawiązywać do tradycji wschodnich (przykład modlitw eucharystycznych). Z drugiej zaś strony Carr podkreśla, jak ważna jest cała tradycja liturgiczna w jej komplementarności.

1. Artykuły

- 1) CARLO BRAGA, «*Maxima redemptionis nostrae mysteria*» 50 anni dopo (1955–2005) („Dekret *Maxima redemptionis nostrae mysteria* 50 lat później [1955–2005]”), „*Ecclesia Orans*” 23 (2006), nr 1, s. 11–36; jęz. włoski.

Carlo Braga CM (współpracownik *Centro Liturgico Vincenziano*, *Ephemerides liturgicae*, jeden z członków komisji Piusa XII dotyczącej reformy Wielkiego Tygodnia) wygłosił tekst omawianego artykułu w dniu 17 XI 2005 r. w auli Instytutu Liturgicznego *S. Anselmo* w Rzymie podczas obchodów 50-lecia reformy Wielkiego Tygodnia, ogłoszonej przez papieża Piusa XII 16 XI 1955 r. Tekst porusza zagadnienia historyczne związane z przygotowaniem i przeprowadzeniem reformy, jak również ogólne i fundamentalne („po co reforma Wielkiego Tygodnia?”), a także analizuje zmiany w nowym *Ordo*. C. Braga poświęca wiele uwagi uzasadnieniu reformy poszczególnych elementów liturgii Wielkiego Tygodnia oraz dokonuje ich objaśnienia (formy celebracji — ryt: uroczysty i uproszczony; formy uczestnictwa — obecność zgromadzenia, uprzednie katechezy wielkopostne, wymowa znaków rytualnych, rola słowa Bożego; problem hermeneutyki liturgii Niedzieli Palmowej, Wielkiego Czwartku, Wielkiego Piątku — tu wiele uwag o starożytnej modlitwie powszechnej Wielkiego Piątku, a także omówienie rytu adoracji krzyża oraz pewna nowość, czyli przywrócenie Komunii dla całego zgromadzenia; gdy idzie o Wigilię Paschalną, autor przypomina, iż reforma tej liturgii należy do innego rozdziału historii i nie zatrzymuje się dłużej na tej kwestii. Do innych interesujących zagadnień w niniejszym artykule należą kwestia liczenia dni Triduum Paschalnego, a także uwagi na temat stylu pracy komisji liturgicznej, która nigdy nie została publicznie ogłoszona czy przedstawiona i być może dzięki temu mogła bez przeszkód przez ciche i cierpliwe studium przygotować istotną reformę w naszej liturgii i doprowadzić do nowego soborowego rozumienia liturgii jako *culmen et fons*.

2) JACQUES-MARIE GUILLMARD, *Origine de l'office grégorien* („Początek oficjum gregoriańskiego”), „*Ecclesia Orans*” 23 (2006), nr 1, s. 37–80; jęz. francuski.

W swoim kolejnym artykule (obszernym, bo liczącym sobie wraz z aneksami i bibliografią ponad 40 stron) dotyczącym śpiewu gregoriańskiego, J.-M. Guillmard, benedyktyn z Solesmes, zajmuje się historią oficjum gregoriańskiego świeckiego (nie-monastycznego bądź katedralnego) oraz oficjum benedyktyńskiego. Przypominał najpierw swoją dawną argumentację na temat pochodzenia oficjum gregoriańskiego z liturgii starorzymskiej, podobnie jak się to ma w przypadku Mszy. Poruszając kwestię poszukiwanego przez uczonych mediewistów „archotypu” repertuaru gregoriańskiego, Guillmard w formie tabelarycznej wskazuje na związki oficjum tzw. „świeckiego” z oficjum benedyktyńskim, wykazując, iż to pierwsze ma pierwszeństwo w historii. Idąc dalej, autor zapoznaje nas ze świadkami oficjum gregoriańskiego, strukturą oficjów i repertuaru, porusza problem świąt powszechnych z ich antyfonami i responsoriami. Rozważając kwestię narodzin oficjum gregoriańskiego, Guillmard przedstawia nową metodę badawczą polegającą na porównaniu „kalendarzy” lokalnych i ich wątków hagiograficzno-liturgicznych. Jego poszukiwania sprowadzają się do stwierdzenia, że świeckie oficjum gregoriańskie można datować na początek IX w., zaś jako centrum promieniowania tej formy oficjum przyjmuje Tours i klasztor św. Marcina, którego opatem w tym czasie był Alkuin, zaznaczając, iż nie można być pewnym

miejsca jego powstania, którym obok Tours może być również Metz. Na koniec autor przedstawia kwestię gregoriańskiego oficjum monastycznego (benedyktyńskiego), które pochodzi z oficjum świeckiego i wiąże się silnie z królewskim opactwem benedyktyńskim Saint-Denis pod Paryżem, prawdopodobnie w okolicach 834 r. za rządów opata Hilduina (tam również miał narodzić się mszalny chorał gregoriański). Na koniec autor przedstawia w formie aneksów materiały dotyczące różnych świąt przyjmowanych przez oficja (Odnalezienie Krzyża Świętego, Ścięcie Jana Chrzciciela, św. Magdaleny); całość dopełnia 6 stron bibliografii.

3) KAREN B. WESTERNFIELD TUCKER, *Music as a language of faith* („Muzyka językiem wiary”), „Ecclesia Orans” 23 (2006), nr 1, s. 81–98; jęz. angielski.

Autorka, prezbiter Zjednoczonego Kościoła Metodystów a także zawodowy muzyk kościelny, wykładowczyni liturgii w *Boston University School of Theology* (Massachusetts, USA), wygłosiła tekst omawianego artykułu podczas konferencji liturgicznej w centrum *Notre Dame* w czerwcu 2004 r. Jest to trzyczęściowy esej oparty na angielskiej grze słów określających muzykę jako system przekazu (1) *faith-full* (muzyka jako wyraz wiary Kościoła), (2) *faith-filled* (muzyka wykonana jako akt wiary) i (3) *faith-filling* (muzyka jako narzędzie ewangelizacji). Tekst jest ciekawym, wielowątkowym zestawieniem koncepcji muzyki liturgicznej w rozmaitych wspólnotach kościelnych. Autorka nawiązuje zarówno do własnej tradycji protestanckiej (hymny i psalmy), jak i innych (rzymska, prawosławna), aby przedstawić kwestie historyczne kanonu pieśni liturgicznych, zagadnienia teologiczne i filozoficzne dotyczące funkcji muzyki w życiu Kościoła (odwołania do św. Augustyna, Platona, Kalwina, powołuje się na Piusa XII, cytuje również J. Gélinau). W krótkich rysach przedstawia własną interpretację muzyki zarówno śpiewanej, jak i instrumentalnej w oparciu o teksty św. Pawła (duchowość, racjonalność) oraz daje ciekawą interpretację kwestii dźwięku w ogóle, cytując XIX-wieczną amerykańską poetkę Emily Dickinson: *A word is dead, When it's said, Some say. I say it just Begins to live That day* („Słowo wypowiedziane umiera, mawiają. Ja zaś twierdzę: właśnie zaczyna życie”).

4) PEDRO FERNÁNDEZ RODRÍGUEZ, *La teología de la liturgia, una cuestión pendiente* („Teologia liturgii, kwestia aktualna” [cz. I]), „Ecclesia Orans” 23 (2006), nr 1, s. 99–127; jęz. hiszpański.

Autor, dominikanin, profesor liturgii i teologii sakramentalnej na Wydziale Teologii San Esteban w Salamance, przedstawia globalną wizję teologiczną liturgii, w tej zaś — pierwszej — części artykułu skupia się na problematyce akcji liturgicznej. Omawia zatem mnogość charakterystycznych wyrażeń i terminów dotyczących tego sektora w kolejnych podpunktach: (A) liturgia jako *opus Trinitatis* (misterium paschalne, celebrowanie w duchu i prawdzie); (B) sztuka celebracji (struktura rytualna, rytualizm liturgiczny), ekonomia sakramentalna (problem kwestionowania rzeczywistości sakramentalnej, prawdziwość sakramentalna — *veritas sacramentalis* liturgii);

(C) liturgia jako źródło życia (trudności związane ze zrozumieniem aktywnego uczestnictwa, duchowość wspólnej celebracji).

Wśród koncepcji przedstawionych przez Rodrigueza warto podkreślić jego stanowisko, w którym przedstawia liturgię jako rzeczywistość teologiczną i dialogiczną, która wchodzi w relacje przede wszystkim z takimi dziedzinami teologii, jak teologia fundamentalna, chrystologia i eklezjologia, nie omijając antropologii.

4) PEDRO FERNÁNDEZ RODRÍGUEZ, *La teología de la liturgia, una cuestión pendiente (Continuación)* („Teologia liturgii, kwestia aktualna [kontynuacja]”), „Ecclesia Orans” 23 (2006), nr 2, s. 161–187; jęz. hiszpański.

Drugą część artykułu otwiera kolejne, po akcji liturgicznej, zagadnienie kluczowe: nauka liturgiczna. Tutaj autor porusza kwestię użycia języka naukowego w studiach liturgicznych, ciągle podkreślając, że dzięki zastosowaniu fundamentalnej teologii liturgii krzyżują się w nich nauki humanistyczne i teologiczne. Autor wzywa do przekroczenia wszelkiego dualizmu między teologią i liturgią, nazywając liturgię teologią praktyczną i pozbawiając ją li tylko teoretycznego smaku. W kolejnych punktach poruszone są zagadnienia takiego dostrzegania liturgii w obszarze ruchu liturgicznego, poczynając od dorobku Guardiniego, Casela, Vagagginiego (*locus theologicus* = liturgia teologiczna), Marsiliego (*locus theologiae* = teologia liturgiczna), Grillo (teologia rytualna). W następnej kolejności wspomina „nowe” i „stare” w kwestii liturgicznej (Rahner i metoda transcendentálna oraz teologia łaski, Chauvet i teoria symbolu, św. Augustyn i sakramentologia świętego znaku, św. Tomasz i porządek przyczyny).

5) HENDRIK BREUER, *St. Martin und St. Nikolaus als Repräsentanten eines spätantiken Heiligtums die Bischöfe der Konstantinischen Reichkirche als Tatbekenner des Christentums* („Św. Marcin i św. Mikołaj jako reprezentanci późnoantycznych świętych typów biskupów konstantyńskiego Kościoła cesarskiego oraz wyznawcy chrześcijaństwa”), „Ecclesia Orans” 23 (2006), nr 2, s. 189–220; jęz. niemiecki.

W swoim hagiograficznym artykule autor zwraca uwagę na to, jak rozmaite zależności historyczne mogą wpłynąć na rozwój pobożności liturgicznej Kościoła. 11 listopada Kościół zawsze obchodził święto św. Marcina i św. Mikołaja — 6 grudnia, a więc w tygodniach poprzedzających Boże Narodzenie. Świętym owym szczególnie energicznie polecali się chorzy, biedni, prześladowani, zdesperowani.

Autor, ukazując średniowieczną rzeczywistość określoną dekretem księcia Gustawa Adolfa z Meklemburga z 1682 r. dokumentuje, że zbieżności kalendarzowe obchodów tych świętych i Bożego Narodzenia wpływają na swoiste scalenie kontekstów i wytworzenie nowych obrzędów. Książę zakazywał pewną, gorszącą w swoich oczach, *repraesentatio*. Było bowiem w zwyczaju, że podczas całego Adwentu „wszelkiego rodzaju przebierańcy krążyli po zaułkach jako Dzieciątko Jezus, św.

Mikołaj i św. Marcin, czy to zapraszani, czy też bez pytania wchodzili do domów, dzieciom zaś przedstawiano ich jako prawdziwe Dzieciątka Jezus, które należało uczcić, czy jako św. Mikołaja i św. Marcina „(...) a także inne bezwartościowe, niechrześcijańskie rzeczy w słowach i czynach, przedsiębiorą i rozpowszechniąją” Ten dekret nie jest może tak interesujący jeśli idzie o sam zakaz, jak jego zawartość dotyczącą wspomnianych zwyczajów świątecznych. Zabrania się pewnej kolorowej, prawie karnawałowej działalności na ulicach, jak również zwyczaju, aby odwiedzać prywatne domy. Uderza w powyższym, iż dzieci są zobowiązane do adorowania przebranego „Dzieciątka Jezus” czy wspomnianych świętych. Ale ciekawsze jest, że w ten sposób tworzy się bezpośredni związek i kontekst między Dzieciątkiem Jezus a obydwoma świętymi. Ma on głęboko zakorzenione w historii inne okoliczności (związane m.in. z postem i datami granicznymi uboju zwierząt, które przypadają właśnie w święta tych świętych, zgodnie z obliczeniami ilości dni postnych). Omawiając dalej życiorysy obu świętych, autor opierając się starożytnych świadectwach (Sulpisjusz Sewer), a także na tekstach patrystycznych do nich się odnoszących, ukazuje mechanizmy sprawiające, że ci dwaj święci otrzymują tytuł pośredników (*intercessores*) między ludźmi a szczególnie Dzieciątkiem Jezus.

6) GEOFFREY WAINWRIGHT, *Whose is the Kingdom, the Power and the Glory?* („Czyje jest królestwo, potęga i chwała?”), „Ecclesia Orans” 23 (2006), nr 2, s. 221–248; jęz. angielski.

Autor, wyświęcony szafarz Brytyjskiego Kościoła Metodystycznego, jest profesorem teologii w *Divinity School* na *Duke University* (Durham NC, USA). Wraz z Karen Westerfield Tucker wydał niedawno *The Oxford History of Christian Worship* (New York–Oxford 2006).

G. Wainwright na początku stwierdza, iż doksologia „przez Chrystusa...” ma podłoże chrystologiczne, a przewodnikiem na tej chrystologicznej drodze, choć może się to wydawać na początku dziwne, jest Modlitwa Pańska. W niniejszym tekście autor wykazuje, w jaki sposób interpretacje Modlitwy Pańskiej współgrały z rozwojem doktryny Kościoła, a także ukazuje, że trynitarnie rozumienie Modlitwy Pańskiej jest całkowicie zgodne z linią świadectw biblijnych, oraz że ubogaca odmawianie tej modlitwy i w ten sposób zasila szersze kręgi życia liturgicznego i praktycznego w Kościołach.

Autor komponuje swój wywód w konwencji utworu muzycznego. W *Preludium* analizuje okoliczności modlitwy dziękczynnej Chrystusa *Dziękuję Ci, Ojcze...*, którą uznaje nie tylko za przykład modlitwy Pana, ale także świadectwo Jego „wstawienictwa” za ludzkością (ukazując całość jako swoisty pierwowzór modlitwy eucharystycznej Kościoła). W części I analizuje pierwszy model interpretacyjny „Chrystus jako wzór” (z próbą porównania terminologii wyrażającej synostwo i braterstwo chrześcijan), w części II mówi o „Chrystusie jako mediatorze” (z podkreśleniem

czasowego pierwszeństwa inicjatywy Bożej w relacji do ludzkiej; tu autor opiera się na licznych tekstach patrystycznych w analizie poszczególnych próśb z Modlitwy Pańskiej), z kolei w części III widzimy „Chrystusa jako adresata” (dokładniejsze podejście do kwestii trzech Osób Boskich i teologii doksolologii). W końcowej *Rapsodii* autor cytuje „Wesleyowską parafrazę hymniczną Modlitwy Pańskiej” i kończy całość wywodu swoją odpowiedzią na zadane w tytule pytanie: potęga, królestwo i chwała jest Twoja, Ojczy, Synu i Duchu Święty.

Wśród interesujących spostrzeżeń autora wymienimy Barthowską próbę pogodzenia wczesnochrześcijańskiego–ekskluzywnego oraz nowoczesnego–uniwersalnego rozumienia atrybutu „synostwa” w Chrystusie; warto zwrócić również uwagę na analogie między strukturą Modlitwy Pańskiej a Kazaniem na górze.

7) ANDREA GRILLO, *Dalla riforma necessaria alla riforma non sufficiente. Il movimento liturgico come «effetto» del Concilio Vaticano II?* („Od reformy koniecznej do reformy nieskutecznej. Ruch liturgiczny jako «skutek» Soboru Watykańskiego II?”), „Ecclesia Orans” 23 (2006), nr 3, s. 281–296; jęz. włoski.

Nadzieje wzbudzone przez reformę liturgiczną ponad 40 lat temu od początku były przez niektórych nazywane „niebezpieczną iluzją”; dzisiaj te nadzieje wciąż niespełnione stają przed oczami z pytaniem: Czy ci kasandryczni prorocy nie mieli racji? — tak rozpoczyna swój artykuł A. Grillo, wykładowca teologii sakramentalnej w Papieskim Ateneum S. Anselmo i koordynator specjalizacji dogmatyczno-sakramentalnej; artykuł jest tekstem wykładu inauguracyjnego rok akademicki 2006/2007. Grillo ukazuje w czterech odstępach, ilustrowanych podtytułami muzycznymi, propozycje drogi prowadzącej do celu, jakim jest odwrócenie schematu „od ruchu liturgicznego do reformy liturgicznej” na „od reformy liturgicznej do nowego ruchu liturgicznego”:

- a) Usunięcie proroctwa (*Allegro ma non troppo*). Zbyt prędką aplikacja reformy, pomijająca fakt, iż w naukach liturgicznych jest ogromna kopalnia nie wydobytych skarbów i nie przeanalizowanych danych, prowadzi do raptownej i łatwej, banalnej kosmetyki teologicznej, co grozi fiaskiem samej idei reformy, która nie miała być całą odpowiedzią na tzw. „kwestię liturgiczną”, a za jaką została przez wielu wzięta. Potrzebne jest przyswojenie tego prawdziwego przewrotu myślowego, który przyszedł przez teologów, jak: Festugiere, Guardini czy Casel, a który Marleau-Ponty nazwał „poszerzeniem umysłu”, co pomogłoby na nowo zapłodnić teologię klasyczną wymiarami symboliczno-rytualnymi.
- b) Reforma sakramentalnej triady: forma – materia – szafarz (*Adagio cantabile a tre voci*). Autor wyodrębnia pokrótce rozmaite wymiary rzeczywistości liturgicznej: subiektywny (ascetyczny), obiektywny (prawny), symboliczno-rytualny (intersubiektywny), nie dający się zredukować do kwestii zwykłej przestrzeni i czasu. Grillo komentuje jednocześnie, jakie błędne konsekwencje przyniosło nieuchronne

ich pomieszenie: dwa pierwsze wymiary wymiotły prawie ten trzeci, sprawiając, że to, co niewidoczne, stało się nieobecne; zniknięcie wymiaru intersubiektywnego spowodowało niemożność prawdziwej celebracji wspólnotowej.

- c) Nadzieja, rozpacz i zarozumiałość (*Scherzo*). Autor opisuje dwie groźne dla reformy postawy: z jednej strony ludzi młodych nie widzących szans dla nowej liturgii i uciekających do mitów liturgii przedsoborowej, z drugiej — osób starszych, którzy usiłują idealizować wspomnienia z kościelnego dzieciństwa. Podtrzymać zaś nadzieję dziś oznacza nie zapominać, że „kwestia liturgiczna” jest dużo starsza także od tych starszych i że jest aktualna od co najmniej czterech pokoleń!
- d) Pochwała kierowcy ciężarówki i arogancja inteligenta (*Rondo un poco capricioso*). W tym punkcie Grillo z polotem przekonuje, że liturgia potrzebuje ekspertów w sprawach rytualnych, ale jednocześnie twardo chodzących po ziemi, oraz że w połączeniu z odwagą i ciepłością jest szansa na wejście w III fazę ruchu liturgicznego, która jest tak naprawdę decydująca.

- 8) JUAN JAVIER FLORES ARCAS, *Ars celebrandi. Creatividad en la fidelidad* („*Ars celebrandi. Kreatywność w wierności*”), „*Ecclesia Orans*” 23 (2006), nr 3, s. 297–320; jęz. hiszpański.

Autor, benedyktyn z opactwa *Santo Domingo de Silos* w Hiszpanii, obecnie dziekan Wydziału Liturgii na Papieskim Ateneum *Sant’Anselmo* i profesor teologii liturgicznej oraz inicjacji chrześcijańskiej, omawia dwa duże zagadnienia: celebrowanie w wierności oraz kwestia estetyki liturgicznej. W pierwszej części autor, podkreślając grę słów między wyrażeniami *ars celebrandi* i „celebracja jako sztuka”, wyodrębnia kilka aspektów „wierności” w liturgii: wierność celebrowanemu misterium (z podkreśleniem nowej zawartości słowa „misterium”, wzbogaconej studiami Casela, Rahnera, *Vaticanum II*) w odniesieniu do tradycji; łączność wierności z kreatywnością (liturgia chrześcijańska powstaje na bazie zupełnie nowatorskiego kultu „w Duchu i prawdzie”) zarówno w wymiarze chrystologicznym, pneumatologicznym, jak i sakramentalnym; w ten sposób wierność i kreatywność uzupełniają się wzajemnie (por. KL 22, 39–40). Autor podaje pięć przykładów połączenia wierności z kreatywnością liturgiczną (z *Tradycji Apostolskiej*, św. Augustyna, *Ordo Romanus I* i kreatywność w mszy papieskiej, model liturgii hiszpańskiej, oraz z ostatnio wydanej książki *Inauguracja posługi Piotrowej biskupa Rzymu*).

W drugiej części artykułu Flores zajmuje się estetyką liturgiczną (z odniesieniami m.in. do Balthasara, św. Augustyna, Cassingena), poruszając takie zagadnienia, jak: piękno Chrystusa przenikające piękno liturgii; *pulchrum* przynależy do samej istoty celebrowania; piękno kształtuje część liturgii jako promieniowanie piękna Chrystusa; piękno otwierające na doświadczenie trynitarnie; liturgia jako *via pulchritudinis* jest uprzywilejowaną drogą poznania samej akcji liturgicznej; w liturgii *ars orandi* współbytuje z *ars celebrandi* (w tej perspektywie można mówić o *pietas cele-*

brandi w pełnym znaczeniu tego wyrażenia); liturgia jako doksologia i hymn trynitarny; muzyka w celebracji objawiająca i odkrywająca piękno liturgii; piękno jako część języka celebracyjnego (od *via veritatis* do *via pulchritudinis*), tenże język ma też swoją warstwę niewerbalną i symboliczną, która ułatwia poznanie chwały Trójcy. Autor zwraca na końcu uwagę, że estetyka liturgiczna nie przewyższa charakteru normatywnego liturgii, ale go umacnia

9) ROBERT CABIÉ, *La place de l'histoire dans les études liturgiques* („Miejsce nauk historycznych w studiach liturgicznych”), „Ecclesia Orans” 23 (2006/3), s. 321–335; jęz. francuski.

Autor, kapłan diecezji Albi we Francji, wykładowca na Wydziale Teologii w Tuluzie i były współpracownik A. Martimorta (*L'Eglise en priere*), stawia pytanie: Czy uzasadniona jest teza, że historia liturgii była dziedziną przydatną głównie dla słynnego „powrotu do źródeł” i czy można już ograniczyć jej rolę tylko do oświetlania studiów liturgicznych osiągnięciami innych nauk humanistycznych? Cabié — wspominając czasy odkrywania liturgii patrystycznej przez ruch liturgiczny przy pomocy zdobyczy historii — zauważa, że łatwiej było wtedy marzyć o liturgii oczyszczonej z naleciałości trydenckich, niż potem sprostac rzeczywistości jej postaci w kolejnej epoce. Zadaje więc pytanie: Czy obecnie bardziej zgrzebna liturgia jest winą historyków, którzy odarli ją z mitów, czy może jednak mają oni inne zadanie w tej materii?

Aby wyjaśnić swoją ideę studiów historycznych na polu liturgii, autor najpierw zwraca uwagę na niebezpieczeństwo zapomnienia, iż liturgia starożytna, lepiej czy gorzej udokumentowana, zawsze była liturgią lokalną i tymczasową; chodzi o to, aby przy odkrywaniu reguł i praw rządzących liturgią nie być zaskoczonym, że w innym obszarze kulturowym natrafimy na zupełnie odmienne modele, które nie potwierdzą naszych ogólnych wniosków (np. homilie Marcina z Tours, które zdradzają czasem kompletnie odmienną koncepcję Pięćdziesiątnicy paschalnej, albo autorzy antiocheńscy z tego samego okresu, którzy nie są zgodni co do namaszczeń po chrzcie). Ważne jest zatem unikanie pochopnych uogólnień i rozciąganiu obserwacji na szersze konteksty, a tym samym tworzenia wyimaginowanej „liturgii patrystycznej”. Po drugie zauważa autor, że to, co zostało zapisane w źródłach, czyli księgach liturgicznych, nie starcza do zrekonstruowania np. liturgii papieskich, które we wczesnym średniowieczu owszem posługiwały się księgami, ale każda nosiła na sobie znamię kontekstów nigdzie nie zapisanych. Inne źródła, jak przepisy kanoniczne, często są czytane dziś zbyt naiwnie jako dowody stanu rzeczy, gdzie zupełnie niekoniecznie musi być to faktycznym stanem rzeczy w dawnych epokach. Wreszcie co do literatury patrystycznej, która również dostarcza mnóstwa wskazówek liturgicznych, stawiają one historykom trudne zadanie przedarcia się przez zasłonę kontekstów życiowych danej wspólnoty słuchającej np. katechez mistagogicznych, gdzie prawdy przekazywane są nie jako suche informacje, ale często jako poetycka i niedogmatyczna gra

słów płynących z serca kaznodziei. Znaki obecne w danej liturgii wyływały często z banalnej rzeczywistości życiowej, o której się nie pisało i nie mówiło na bieżąco, i która nie może przetrwać w źródłach, a z kolei zupełnie przypadkowo przy opisie jakichś niezwykłych zdarzeń historyk może dokonać nowych odkryć (przykład Grzegorza z Tours i epizodu z pocałunkiem pokoju podczas śpiewu *Gloria Patri* w liturgii gallikańskiej).

W drugiej części artykułu R. Cabié dementuje iluzję „złotego wieku” patrystycznego, po którym siłą rzeczy musiałaby nastąpić już tylko degradacja. Kilkoma ciekawymi przykładami uświadamia, że ludzie rzekomej złotej ery liturgii byli podobni do dzisiejszych, mieli te same wady i problemy z chociażby przychodzeniem na liturgię częściej niż raz do roku na Wielkanoc. Poza tym sam oczywisty fakt etapowości rozwoju czy upadku liturgii nie może być okazją do osądzania ich i wartościowania (zwłaszcza kiedy porówna się te same stwierdzenia płynące spod piór papieży reformatorów Piusa V i Pawła VI). Te wszystkie obserwacje prowadzą autora do wniosku, że nie można zrozumieć liturgii czytając o niej, ale uczestnicząc w niej, zwłaszcza w tych szczęśliwych wypadkach, gdzie tradycja nie została przerwana. Aby odnaleźć więc właściwą postawę w studiowaniu liturgii przy pomocy historii, należy, zdaniem autora, odpowiednio zestawić Tradycję i historię, gdzie historia jest dziedziną uniwersytecką, a Tradycja rzeczywistością zdolną do pojęcia tylko przez teologię. Nie jest więc kompetencją historii lektura Tradycji, która musi być odczytywana przy udziale wiary. Pytając o rolę historyków w ruchu liturgicznym i podczas reformy *Vaticanum II*, Cabié potwierdza ich pomocniczą, acz nie wiodącą rolę, która należała zawsze do mistrzów ducha (Guéranger, Beauduin, Casel), czego dowodzą zalecenia posoborowe, kiedy mowa o „zniesieniu nieczytelnych naleciałości historii” tam, „gdzie się to wyda właściwe”. A jako zadanie na dzisiejsze czasy autor definiuje już nie potrzebę karmienia za pomocą historii starych marzeń o złotym wieku w liturgii, ale współpracy historyków z rzeszą specjalistów innych dziedzin, aby sięgnąć wiedzą poza stereotypy liturgii katedralnych (często świetnie udokumentowanych, ale i tu czasem trzeba ostrożnie zdemontować mity), ale także tych liturgii prowincjalnych, które jeszcze nie wzbudziły zainteresowania, studiować także faktyczne reakcje ludów na reformy oraz dekryty.

W zakończeniu autor podkreśla, że główną rolą historii jest zadanie usytuowania człowieka współczesnego w harmonijnym biegu zdarzeń i zmian zachodzących wokół niego.

10) PAUL F. BRADSHAW, *The profession of faith in early christian baptism* („Wyznanie wiary we wczesnochrześcijańskim obrzędzie chrzcielnym”), „Ecclesia Orans” 23 (2006), nr 3, s. 337–355; jęz. angielski.

Niniejszy artykuł profesora Wydziału Teologii na Uniwersytecie *Notre Dame* (Indiana, USA), specjalisty we wczesnej historii liturgii chrześcijańskiej (autor książ-

ki *The Search for the Origins of Christian Liturgy*, obecnie w drugiej edycji), jest tekstem odczytu wygłoszonego z okazji zakończenia kariery uniwersyteckiej prof. Davida Wrighta z Uniwersytetu w Edynburgu w lipcu 2004 r.

Autorowi, który zazwyczaj kojarzony jest ze studiami na temat chrztu dzieci, tym razem przychodzi zmierzyć się z tematyką chrztu dorosłych i związaną z nim kwestią wyznania wiary. Najpierw zaznacza, że istniała do niedawna błędna praktyka utożsamiania wyznań wiary „katechetycznych” i „liturgicznych”, i mniemanie, że gdziekolwiek jest mowa o wyznaniu wiary, to ta forma musiała siłą rzeczy być używana w obrzędach. Po drugie zwraca uwagę, że formuły chrzcielne różniły się znacznie i że ta użyta przez Filipa przy chrzcie egipskiego dworzanina mogła być używana w danej wspólnocie greckiej, która przekazała tekst Dziejów. Z kolei pytanie o wiarę niekoniecznie jest wszędzie udokumentowane. Jest nieobecne w *Didache*, i choć przez wielu badaczy uważane za milcząco domniemane w tym starożytnym tekście, to autor zauważa, że przecież *Didache* nie wspominając o wyznaniu wiary, wspomina jednakże o postach przedchrzcielnych, czyli nie stosuje zasady domniemania. Bradshaw poszukuje więc wyznania wiary w kontekście chrztu, ale nie bezpośrednio bliskim, powołując się na tradycję syryjską, także Jana Chryzostoma. Wyznanie wiary mogło poprzedzać chrzest dość znacznie i być wprowadzeniem w stan swoiszego katechumenatu w niektórych tradycjach, odmiennie niż na Zachodzie, gdzie szybko zostało związane z obrzędem obmycia — tak Bradshaw tłumaczy nieobecność wyznania wiary w *Didache*. Następnie autor porusza kwestię przejścia wyznania chrystologicznego w wyznanie trynitarne (Teodor z Mopswestii, Cyryl Jerozolimski) oraz dyskusyjne problemy dotyczące połączenia lub rozłączenia wyznania wiary od rytu chrzcielnego i następstwa takich elementów, jak wyznanie wiary, wyrzeczenie się zła, recytacja Modlitwy Pańskiej i obrzęd obmycia. Wnioskuje, że jest całkiem zrozumiałe włączenie pełnej recytacji *Credo* do rytu chrzcielnego w momencie, kiedy wyznanie wiary przesunęło się z fazy początkowej okresu katechumenalnego na jego koniec. Zmieniło także fundamentalnie swoje znaczenie: z aktu osobistego przyglgnięcia do Chrystusa przerodziło się w oficjalny akt uznania całego korpusu doktrynalnego jako wymaganie do chrztu.

Autor zwraca uwagę, że nie można pochopnie podawać świadectw ani Justyna, ani Hipolita jako miarodajne wzorce liturgii zachodniej w Rzymie w III w., albowiem są one obciążone kontekstami, które mogą kompletnie zmieniać ich sens (kwestia zapytań o wiarę i zależności Justyna od środowisk syryjskich w Rzymie czy sam rodzaj literacki rytu chrztu w *Tradycji Apostolskiej*, którą Bradshaw uważa za wielką kompilację, która w dodatku przeszła transformację z rąk późniejszych redaktorów). Autor omawia procesy zbliżające wyznania wiary do środowisk wojskowych i kwestie zacieśniające drogę do wytworzenia chrześcijańskiego rozumienia terminu „sakrament”, które tymczasowo ma charakter metafory użytej najpierw przez Tertuliana. Natomiast dla rekonstrukcji rytu wyznania wiary według autora bardziej przydatne jest świadectwo św. Ambrożego z Mediolanu, który dokładnie opisuje sam ryt i po-

daje własną interpretację tego, co niejasno przedstawia *Tradycja Apostolska*. Podobnie woli opierać się na źródłach z Jerozolimy (katechezy mistagogiczne) lub z płn. Afryki (Tertulian, Cyprian). Następnie zwraca uwagę, że potrójne wyznanie wiary bywało ubogacane z czasem w kolejne elementy (wiara w Kościół, odpuszczenie grzechów, zmartwychwstanie, życie wieczne). W każdym razie czy na Wschodzie, czy na Zachodzie, wyznanie wiary wydaje się mieć zawsze charakter przyłgnięcia do Chrystusa i odejścia z zasięgu szatana, jednakże z małymi odmianami w sensie. Na koniec wyjaśnia kwestie historyczne dotyczące rozumienia formuły wyznania wiary, gdy w przypadku dzieci lub bardzo chorych dokonywali go inni (od głębokiej teologii eklezjalnej i wspólnotowej do technicznego wypowiedzenia wymaganych słów w zastępstwie osoby nie mogącej mówić, czy to dziecka, czy osoby chorej).

2. Recenzje

- 1) *Liber Sacramentorum Paduensis (Padova, Biblioteca Capitolare, cod. D 47)*, ed. A. CATELLA, F. DELL'ORO, A. MARTINI, F. CRIVELLO (wyd.), (Bibliotheca Ephemerides Liturgicae. Monumenta Italiae Liturgica 3), Roma 2005; rec.: Juan Javier Flores Arcas, jęz. hiszpański;
- 2) F. GIARDINI, *Il desiderio dl Paraiso nella vita eterna*, Roma 2003; rec.: James Leachman, jęz. angielski;
- 3) *Pietà popolare e Liturgia: Teologia – Spiritualità – Catechesi – Cultura*, M. SODI, G. DE LA TORRE (red.), (Monumenta Studia Instrumenta Liturgica 35). Città del Vaticano 2004; rec.: James Leachman, jęz. angielski;
- 4) J.D.C. FISHER, *Christian Initiation: Baptism in the Medieval West. A Study of the Disintegration of the Primitive Rite of Initiation*, Chicago–Mundelein IL 2004; rec.: James Leachman, jęz. angielski;
- 5) J. GÉLINEAU, *Liturgical Assembly Liturgical Song* (Studies in Church Music and Liturgy), Portland OR 2002; rec.: Mary Ann Clarahan, jęz. angielski;
- 6) „Études grégoriennes” 33 (2005). Abbaye Saint-Pierre de Solesmes, publiée avec le concours de l'Institut de Recherche Fondamentale et Appliquée, Université Catholique de l'Ouest, 2005; rec.: Paul Gunter, jęz. angielski;
- 7) CH. TIETZE, *Hymn Introits for the Liturgical Year. The Origin and Early Development of the Latin Texts*, Chicago 2005; rec.: Paul Gunter, jęz. angielski;
- 8) W.R.F. BROWNING, *A Dictionary of the Bible* (Oxford Paperback Reference), Oxford 2004; rec.: Laszlo T. Simon, jęz. angielski;
- 9) S. Ó DUINN, *The Rites of Brigid, Goddess and Saint*, Blackrock 2005; rec.: Jean-Marie Pommarès, jęz. francuski;
- 10) *Martyrologium Romanum*, Editio princeps (1584), M. SODI, R. FUSCO (wyd.), présentation Robert Godding (Monumenta Liturgica Concilii Tridentini 6), Città del Vaticano 2005; rec.: Jean-Marie Pommarès, jęz. francuski;

- 11) *Tagezeitenliturgie. Ökumenische Erfahrungen und Perspektiven. Liturgie des Heures. Expériences et perspectives Œcuméniques*, M. KLÖCKENER, B. BÜRKI (wyd.), Fribourg 2004; rec.: Eduardo López-Tello García, jęz. hiszpański;
- 12) D. BOROBIO GARCÍA, *El sacramento de la penitencia en la escuela de Salamanca. Francisco de Vitoria, Melchor Cano y Domingo Soto* (Bibliotheca Salmanticensis, Estudios 283), Salamanca 2006; rec.: Pierangelo Muroni, jęz. włoński;
- 13) J.L. GUTIÉRREZ MARTIN, *Belleza y misterio. La liturgia, vida de la Iglesia* (Astrolabio-Religión), Pamplona 2006; rec.: Jean Marie Pommarès, jęz. francuski;
- 14) S. CALDECOTT, *The Seven Sacraments. Entering the Mysteries of God* (A Crossroad Book), New York 2006; rec.: Jean Marie Pommarès, jęz. francuski;
- 15) X. BASURKO, *Historia de la Liturgia* (Biblioteca Litúrgica 28), Barcelona 2006; rec.: Ephrem Carr, jęz. angielski;
- 16) T. GRASS, *Gathering to His Name. The Story of Open Brethren in Britain and Ireland*, Milton Keynes UK – Waynesboro GA 2006; rec.: Ephrem Carr, jęz. angielski;
- 17) B. ABBAS, *Regula monasteriorum sancti Benedicti abbatis*, Città del Vaticano 2002²; rec.: Ephrem Carr, jęz. włoński;
- 18) *Pius Parsch in der liturgiewissenschaftlichen Rezeption. Klosterneuburger Symposium 2004*, W. BACHLER, R. PACIK, A. REWDTENBACHER (red.), (Pius Parsch Studien. Quellen und Forschungen zur Liturgischen Bewegung 3), Würzburg 2005; rec.: Eduardo López-Tello García, jęz. hiszpański;
- 19) H.-U. WIESE, *Karsamstagsexistenz. Auseinandersetzung mit dem Karsamstag in Liturgie und modernern Kunst* (Bild-Raum-Feier. Studien zu Kirche und Kunst 1), Regensburg 2002; rec.: Eduardo López-Tello García, jęz. hiszpański;
- 20) R. KEVIN SEASOLTZ, *A Sense of the Sacred Theological Foundations of Christian Architecture and Art*, New York–London 2005; rec.: Eduardo López-Tello García, jęz. hiszpański;
- 22) *Mehr als Brot und Wein. Theologische Kontexte der Eucharistie*, W. HAUNERLAND (red.), Würzburg 2005; rec.: Eduardo López-Tello García, jęz. hiszpański.
- 23) R. DI DEUTZ, *Mite e umile di cuore. I libri XII e XIII del De gloria et honore Filii hominis. Super Matthaëum, introduzione, traduzione e note di Alesso Magoga* (Sapienza 13), Milano 2004; rec.: Alfredo Simón, jęz. włoński;
- 24) M. BARBA, *L'Institutio generalis del Missale Romanum; Analisi storico-relazionale dei riti d'ingresso, di offertorio e di comunione* (Monumenta Studia Instrumenta Liturgica 40), Città del Vaticano 2005; rec.: Jean Marie Pommarès, jęz. francuski;
- 25) E. PETROLINO, *Diaconato, servizio – missione. Dal Concilio Vaticano II a Giovanni Paolo II*, Città del Vaticano 2006 (wraz z prezentacją kard. Z. Grocholewskiego); rec.: Jean Marie Pommarès, jęz. francuski;

- 26) *The Book of Common Prayer... According to the Use of the Church of Ireland*, Dublin 2004; M. KENNEDY I IN., *The Prayer Books of the Church of Ireland 1551–2004*, Dublin 2004; H. MILLER, *The Desire of Our Soul. A User's Guide to the Book of Common Prayer*, Dublin 2004; rec.: Henry O'Silva, jęz. angielski;
- 27) G. DIX, *The Shape if the Liturgy, reprint with new „Introduction” by Simon Jones*, London–New York 2005; rec.: James Leachman, jęz. angielski;
- 28) J.S. LAMPARD, *Go Forth, Christian Soul. The Biography of a Prayer*, Peterborough 2005; rec.: Patrick Regan, jęz. angielski;
- 29) M.E. MCGANN, *A Precious Fountain: Music in the Worship of an African American Catholic Community* (Virgil Michel Series), Collegeville MN 2004; rec.: Mary Ann Clarahan, jęz. angielski.

Ks. Dominik Ostrowski